

УДК 37.013.42-051]:376-056.34:616.896

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.1.3>

Євгенія ДУРМАНЕНКО

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної роботи та педагогіки вищої школи, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп. Волі, 13, м. Луцьк, Волинська обл., Україна, 43025
ORCID: 0000-0003-1993-5028

Бібліографічний опис статті: Дурманенко, Є. (2021). Соціальна робота з дітьми з розладами аутистичного спектра. *Humanitas*, 1, 15–21, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.1.3>

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ДІТЬМИ З РОЗЛАДАМИ АУТИСТИЧНОГО СПЕКТРА

Гуманістичний вектор розвитку українського суспільства вимагає оновлення принципів і підходів до організації соціальної роботи з дітьми з розладами аутистичного спектру; модернізації змісту, форм і методів її реалізації.

Метою статті є аналіз специфіки соціальної роботи з дітьми з аутизмом. Реалізація поставленої мети передбачає вирішення низки завдань, як-от: 1) розкриття сутності поняття аутизму, аналіз теорій аутизму та ознак його прояву; 2) дослідження специфіки соціалізації дітей з розладами аутистичного спектра й 3) визначення оптимальних умов розвитку особистості дитини з аутизмом.

У статті дитячий аутизм розглядається як складна медична, психолого-педагогічна та соціально-педагогічна проблема, конструктивне вирішення якої залежить від своєчасного діагностування аутистичних розладів, їх ефективного лікування та залучення дітей з аутизмом в освітній простір.

Зауважено, що соціальна робота орієнтована на підвищення якості життя дітей з аутистичними проявами, активне включення у відповідну їх віку діяльність, забезпечення інтегрованого навчання і виховання, що й полегшить їхню соціалізацію.

Соціалізацію дитини з розладами аутистичного спектру необхідно розпочинати з закладів дошкільної освіти, де й починається ідентифікація дитини як особистості й частини соціуму. Важливими факторами соціалізації дитини з аутизмом є центри раннього втручання, школа, групи розвитку, сім'я, які забезпечують не лише її пасивну адаптацію, але й активне входження в суспільство.

Як висновок, у статті наголошується, що створення в соціумі оптимальних умов для розвитку дитини з аутистичними розладами, її інтеграції в суспільство є одним із важливіших соціальних завдань нашої держави. Соціальна робота має забезпечити соціалізацію дітей з аутизмом на їх власних особистісних умовах, аби вони стали активними й повноправними членами суспільства.

Подальшого дослідження потребують розробка інтерактивних методик, технологій, програм соціальної адаптації та реабілітації дітей з розладами аутистичного спектру.

Ключові слова: соціальна робота, соціалізація, соціальна адаптація, дитина, аутизм, дитина з розладами аутистичного спектра.

Yevheniia DURMANENKO

PhD in Pedagogy, Senior Lecturer at the Department of Social Pedagogy and Pedagogy of Higher School, Lesya Ukrainka Volyn National University, 13 Voli ave., Lutsk, Volyn region, Ukraine, 43025
ORCID: 0000-0003-1993-5028

To cite this article: Durmanenko, Ye. (2021). Sotsialna robota z ditmy z rozladamy autystychnoho spectra [Social work with children with autistic spectrum disorders]. *Humanitas*, 1, 15–21, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2021.1.3>

SOCIAL WORK WITH CHILDREN WITH AUTISTIC SPECTRUM DISORDERS

The humanistic vector of development of the Ukrainian society demands updating of principles and approaches to the organization of social work with children with autism spectrum disorders; modernization of content, forms and methods of its implementation.

The aim of the article is to analyze the specifics of social work with children with autism. Realization of the set purpose provides the decision of a number of problems, such as: 1) disclosure of essence of concept of autism, the analysis of theories of autism and signs of its display; 2) study of the specifics of socialization of children with autism spectrum disorders and 3) determination of optimal conditions for the development of the personality of a child with autism.

The article considers childhood autism as a complex medical, psychological, pedagogical and socio-pedagogical problem, the constructive solution of which depends on the timely diagnosis of autistic disorders, their effective treatment and involvement of children with autism in the educational space.

It is noted that social work is focused on improving the quality of life of children with autism, active inclusion in their age-appropriate activities, providing integrated learning and education, which will facilitate their socialization.

The socialization of a child with autism spectrum disorders should begin with preschool education, where the identification of the child as an individual and part of society begins. Important factors in the socialization of a child with autism are early intervention centers, school, development groups, family, which ensure not only its passive adaptation, but also active entry into society.

In conclusion, the article emphasizes that the creation of optimal conditions in society for the development of a child with autistic disorders, its integration into society is one of the most important social tasks of our state. Social work should ensure the socialization of children with autism on their own personal terms so that they become active and full members of society.

Further research is needed to develop interactive methods, technologies, programs for social adaptation and rehabilitation of children with autism spectrum disorders.

Key words: social work, socialization, social adaptation, child, autism, child with autism spectrum disorders.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Гуманістичний вектор розвитку українського суспільства вимагає оновлення принципів і підходів до організації соціальної роботи, що забезпечувало б реалізацію права кожної людини на інтеграцію з суспільством незалежно від її можливостей і розвитку. Оскільки відсоток народжуваності дітей з розладами аутистичного спектру має тенденцію до зростання, то актуалізується проблема пошуку шляхів оптимізації їхньої соціалізації. Йдеться насамперед про модифікацію соціальної роботи з дітьми з аутизмом, яка б сприяла їх соціальній реабілітації та адаптації, уможливила особистісний розвиток, налагодження спілкування та міжособистісної взаємодії, залучення до діяльності у відповідності з індивідуальними можливостями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми. Аналіз наукової літератури свідчить про те, що існує чимало досліджень, спрямованих на вирішення проблеми активізації соціальної роботи з дітьми з інвалідністю в цілому й зокрема з аутизмом. Так, Л. Грачов, І. Іванова, О. Лебединська, Н. Морова, Л. Тюптя, Т. Єгорова аналізують загальні підходи до реабілітації дітей з особливими потребами; Т. Добровольська, Л. Вакулєнко, В. Мурза, В. Мухін, І. Мисула, Н. Шабаліна, М. Швед, Л. Шипіцина досліджують проблеми взаємозв'язку медико-психолого-соціальної реабілітації осіб з інвалідністю й їхньої інтеграції в суспільство; взаємну гармонізацію ролей різних соціальних партнерів у реабілітації дітей-інвалідів вивчали Д. Вернер, Г. Сілласте.

Дослідники питань аутизму К. Гілберт, Т. Пітерс, Л. Шипіцина наголошують на істот-

ному розриві між теоретичними знаннями про аутизм та практичними можливостями допомоги особам з аутизмом та їхнім родинам.

Сучасна українська спеціальна освіта (І. Бех, В. Бондар, С. Конопляста, С. Максименко, С. Миронова, В. Синьов, Є. Синьова, М. Шеремет, Л. Фомічова, О. Хохліна та ін.) також декларує дитиноцентристські тенденції, що є основою для розвитку інноваційних організаційних форм, змісту, технологій навчання та виховання дітей з аутизмом. Зокрема, вчені І. Гілевич, В. Гончарова, К. Островська, Т. Скрипник, Н. Хворостянова, М. Шеремет, Д. Шульженко активно аналізують і пропонують соціально-педагогічні технології роботи з аутичними дітьми.

У монографії «Засади комплексної психолого-педагогічної допомоги дітям з аутизмом» К. Островська аналізує медико-психологічні концепції загальних розладів розвитку особистості й подає різні форми психологічної, соціальної допомоги аутистичним дітям та їх родинам, а також наводить схему психологічної діагностики аутизму й відповідно формулює основні засади створення індивідуальних корекційних програм для дітей з аутистичними розладами [1]. У свою чергу, М. Плахтій та Я. Куралова чітко визначають фізіологічні й психологічні особливості дітей з аутизмом, які можуть бути покладені в основу організації соціально-педагогічної діяльності з цією категорією клієнтів [2]. Конструктивними стосовно психологічної й соціальної адаптації дітей з розладами аутистичного спектру є ідеї, запропоновані Л. Рибченко [3]. Так, авторка зауважує, що єдність біологічних і соціальних факторів у розвитку й соціалізації дітей з аутизмом ускладнює їх соціальну адаптацію, робить цей процес специфічним. Адже очевидними є труднощі

адекватного сприйняття такою дитиною навколишнього світу, її усвідомленої участі в навчальній, ігровій та трудовій діяльності. Соціальна робота в цьому випадку слугує значним адаптуючим фактором і має забезпечити соціальний розвиток дітей з аутизмом.

Отже, аналіз наукових публікацій з досліджуваної проблеми свідчить про те, що питання психологічної й соціальної реабілітації та адаптації дітей з аутистичними розладами є достатньо вивченими. Однак, на нашу думку, потребує подальшого дослідження проблема оновлення змісту, форм і методів соціальної роботи з дітьми з розладами аутистичного спектру. Тому *метою* статті нами визначено аналіз специфіки соціальної роботи з дітьми з аутизмом, що дасть змогу відповідно її активізувати й забезпечити позитивний результат. Реалізація поставленої мети передбачає вирішення низки завдань: 1) розкриття сутності поняття аутизму, аналіз теорій аутизму та ознак його прояву; 2) дослідження специфіки соціалізації дітей з розладами аутистичного спектра; 3) визначення оптимальних умов розвитку особистості дитини з аутизмом.

Виклад основного матеріалу. Дитячий аутизм сьогодні розглядається як комплексна клінічна, психологічна, соціальна й педагогічна проблема, конструктивне вирішення якої передбачає цілісну та системну діяльність медичних, освітніх, соціальних інституцій, спрямовану на інтеграцію дітей з аутизмом в соціально-освітній простір і залучення їх до повноцінної діяльності з урахуванням індивідуальних можливостей.

Аналіз наукових досліджень і практики свідчить про те, що підвищення якості життя дітей з аутизмом, включення їх у діяльність, відповідно віку й можливостям, знизить кількість психосоматичних і невротичних реакцій у цієї категорії дітей, що полегшить психолого-педагогічну корекцію. У перспективі, соціально адаптивні юнаки та дівчата з аутизмом з більшою ймовірністю зможуть отримати ту професію, що відповідає їх можливостям і потребам суспільства [4].

Для розкриття особливостей соціальної роботи з дітьми з аутистичними розладами необхідно насамперед зупинитись на аналізі поняття аутичного розладу (Autistic disorder), або аутизму. У словнику аутизм визначається,

як крайні форми порушення контактів, відхід від реальності в світ власних переживань; комплекс психічних і поведінкових розладів [5, с. 12].

На сьогодні думки вчених щодо визначення аутизму і відношення його до порушень неоднозначне. Так, В. Лебединський, О. Нікольська, В. Осипов, Н. Пивоварова, Г. Сухарева, В. Тарасун та ін. зазначають, що аутизм є одним із важких порушень розвитку (ВІР) (pervasive developmental disorders PDDs), що характеризується значними недоліками у формуванні соціальних і комунікативних навичок, а також проявами стереотипних інтересів і патернів поведінки [6]. Г. Хворова зазначає, що перше описання аутичного порушення розвитку знаходимо у Л. Канера (1943 р.) яким було визначено, що аутизм є особливим видом дизонтогенезу, вказано на його поліетіологічність та визначено особливості формування усіх складових психічної сфери дітей з аутизмом від народження до дорослого віку; визначено сутність спеціальних психолого-педагогічних технологій розвитку та навчання дітей з аутизмом у сучасному корекційно-педагогічному процесі [6, с. 5]. О. Волошина та В. Лебединський зауважують, що дитячий аутизм (від лат. autos – сам) є одним з клінічних варіантів такого типу дизонтогенезу, як спотворений розвиток (за термінологією В.В.Лебединського). При цьому типі психічного дизонтогенезу спостерігаються складні поєднання загального психічного недорозвинення дитини, а саме: затриманий, ушкоджений та прискорений розвиток її окремих психічних функцій [7]. Нормальному психічному розвитку дитини з аутизмом перешкоджають (або інакше стають механізмами психічних порушень) такі розлади: дефіцит психічної активності дитини; вади сенсомоторних функцій; вади інстинктивної сфери; мисленнево-мовленневі порушення.

На даний час найбільш вживаним є термін «розлади аутистичного спектра» (РАС), що об'єднує різноманітні порушення розвитку, для яких характерні аутичні прояви [8, с. 8].

Г. Хворова, О. Романчук та Д. Шульженко аналізують теорії аутизму, які умовно поділяються на теорії когнітивної і соціально-емоційної дефіцитарності аутичної дитини [9, с. 6-7]. Узагальнено теорії аутизму подано нами у таблиці 1.

Теорії аутизму

Теорія	Представники теорії	Сутність теорії
Теорія «центрального зв'язку» («central coherence»)	У. Фріт	специфічний первинний когнітивний дефіцит, який характеризується порушенням універсальної здатності людини зводити розрізнену інформацію в єдину картину в процесі переробки інформації, внаслідок чого відбувається порушення когнітивного аспекту соціальної комунікації – як на вербальному, так і на невербальному рівні, з нездатністю активно досліджувати і «осмислювати» навколишній світ, використовувати минулий досвід і діяти цілеспрямовано і довільно.
Теорія розрізнення психічних станів або теорія намірів («theory of mind» еквіваленти: «модель психічного», «теорія свідомості», «теорія способу мислення»)	С. Барон-Коен, А. Леслі, Г. Тагер-Флусберг, У. Фріт	Усі існуючі порушення при аутизмі (емоційні, комунікативні, соціальні) обумовлені пошкодженням фундаментальної людської здатності розуміти наміри та уявляти думки інших людей («mind-read»), а також – здатності відслідковувати власні ментальні стани.
Теорія «емоційного нестатку»	М. Велч, Дж. Річер, Н. та Е. Тінберген	В основі аутизму лежить уроджено низький поріг соціального уникання, який закріплюється з часом внаслідок накопичення дитиною негативного досвіду неспроможності в контактах, що унеможлиблює її спілкування з іншими людьми і соціальний розвиток.
Біхевіоральна теорія (прикладний аналіз поведінки, поведінкова терапія)	І. Ловаас, Б. Скіннер	Поведінка аутичної дитини характеризується за допомогою аналізу окремих поведінкових актів, розроблена система інтенсивного тренінгу, спрямованого на формування адекватної соціальної поведінки – у ньому використовується гнучка система підкріплень, застосування яких стимулює бажану поведінку і послаблює небажану.
Теорія афективної регуляції поведінки	К. Лебединська, О. Нікольська, О. Баєнська, М. Ліблінг	Порушення афективного розвитку дитини розглядається як основа, що визначає специфіку аутистичного дизонтогенезу з його сенсомоторною, когнітивною та соціально-емоційною складовими. Афективна сфера розуміється при цьому як складна саморегулююча система, що організує взаємодію дитини з близькими і з навколишнім світом, як система адаптивних змістів, що визначають індивідуальну дистанцію, вибірковість, цілеспрямованість, координацію з іншими людьми і, тому - лежать в основі інтелектуального та соціального розвитку дитини.
Теорія коморбідності	О. Романчук, Д. Шульженко	Клінічна картина аутизму характеризується тим, що у хворих дітей частіше, ніж у дітей з нормальним розвитком, спостерігалися медичні проблеми в період пренатального розвитку, під час пологів і в післяпологовий період (Rodier, Hуman).

Важливим в організації соціальної роботи з дітьми з аутистичними розладами є своєчасне та раннє їх виявлення. Тому актуальним є знання характерних ознак аутизму. Узагальнюючи характерні для дітей з аутизмом особливості, нами запропоновано такий перелік «негативних» ознак аутизму [8, с. 10] (таблиця 2).

Отже, численні дослідження вчених свідчать про те, що спектр аутистичних порушень у дітей, який блокує їх активний розвиток, впливає на онтогенез психічної сфери, а тому аутичні діти відрізняються від розумово відсталих і дітей з порушеннями мовлення індивідуальним ставленням до подій, небажанням відвідувати дитячі заходи, емоційною холодністю до членів родини, їх інтересів, потреб,

переживань тощо, відсутністю соціальних навичок через несформовані уявлення про взаємозв'язок дитини з людьми та предметами навколишнього середовища та системні страхи перед усім новим і невідомим.

Про важливість та сутність соціальної інтеграції, як результату цілісного впливу на становлення особистості аутичної дитини наголошують вчені Т. Скрипник, Г. Смоляр, І. Посохова, Г. Хворова. Питання організації та змісту роботи освітньо-реабілітаційного центру для аутичних дітей розглядає Н. Андреева. Особливості критичного соціокультурного погляду на становище аутичних дітей аналізують К. Островська, М. Радченко. Шляхи подолання аутизму визначають Г. Біленька, О. Богдашина.

«Негативні» ознаки аутизму

Наявність або відсутність таких проявів	
<i>Відсутність</i>	<i>Наявність</i>
а) адекватності	а) страхи
б) здатності використовувати мовлення і жести з комунікативними цілями;	б) аутистичні захисти
в) рефлексу наслідування;	в) психоемоційна напруга;
г) розвиненої емоційної;	г) стереотипії (махи руками, трясіння мотузкою, стрибки, розгойдування тулуба, повторювані звуки, певні ритуали або заиклення на якійсь темі);
д) здатності до відгуку (на різних рівнях)	д) «самодостатність», гра наодинці;
е) уміння ставити себе на місце іншої людини;	е) неадекватні прояви;
ж) Я-висловлювань;	ж) компульсивна та ритуальна поведінка (навмисне дотримання деяких правил: розташування об'єктів певним чином, виконання повсякденних занять в одному порядку і в той самий час, дотримання незмінної дієти або ритуалу надягання одягу тощо);
з) цікавості до довкілля;	з) аутоагресія (активність, що призводить (або здатна призвести) до поранення самої людини, наприклад, укуси самого себе);
к) відчуття небезпеки та болю;	к) обмежена поведінка (вужько сфокусовані прояви, за яких інтерес людини або її активність виявляють жорстку вибірковість і однотипність).
л) уяви, почуття гумору, розуміння підтексту.	

Значний внесок у розробку педагогічних аспектів проблеми аутизму зробила Г. Хворова, яка розробляє комплексну технологію корекції комунікативної активності дітей з аутизмом.

Під соціалізацією дітей з розладами аутичного спектру будемо розуміти процес адаптації таких дітей до соціуму, до нового оточення й нормального функціонування в ньому. Основними джерелами соціалізації дітей з аутизмом є сім'я, освітні установи, формальні і неформальні громадські об'єднання, тобто різні соціальні інститути.

Соціальну адаптацію дитини з розладами спектру аутизму варто почати з дитячих дошкільних установ, так як саме перебування в дитячому колективі дасть змогу дитині ідентифікувати себе як особистість і частину соціуму. Саме з закладу дошкільної освіти і починається соціалізація дитини з аутистичними порушеннями. На думку Л. Рибченко, головним у вихованні дітей є навчання самообслуговування, поведінки в період підготовки до гри і виходу з неї, а також спеціальна організація життя дитини, де всі елементи побутових ритуалів повинні бути продумані до дрібниць [7]. Треба зауважити, що коли дитина зможе залишатися в дитячому колективі (в центрі раннього втручання, дитячому садку, школі, в групі розвитку), їй потрібно дати можливість зберігати допустиму для неї дистанцію. Основну частину роботи з психолого-соціальної адап-

тації складають заняття з дитиною, як у школі, так і поза нею. На думку Л. Рибченко, саме створення спеціальних освітніх майданчиків, зокрема, відкриття спеціалізованих класів та шкіл, дозволить вирішити проблему навчання та соціалізації дітей з аутизмом в Україні [7].

На нашу думку, конструктивними є думки Т. Скрипник, яка зазначає, що оптимальний розвиток дітей з аутизмом ґрунтується на таких взаємопов'язаних умовах:

– раннє виявлення розладів розвитку і долучення до дієвих реабілітаційної та корекційно-розвивальних програм (в межах програм раннього втручання, або системної ранньої допомоги);

– позитивні перетворення в межах родини аутичної дитини, створення найсприятливішого для її розвитку середовища;

– сплановане введення дитини в освітній простір у відповідності до стану і можливостей її розвитку (які постійно переглядаються з наміром перегляду умов продуктивного навчання та розвитку дитини);

– модифікація освітнього простору, що має для дитини з аутизмом підтримувальний, стимулювальний і корекційно-розвивальний потенціал [9].

Саме дотримання цих умов є запорукою успішної соціалізації дітей з аутизмом як результату системної соціальної роботи з ними.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Проблема оновлення змісту соціальної роботи з дітьми з аутизмом є своєчасною і потребує нагального її конструктивного вирішення, оскільки: по-перше, розповсюдженим є аутичний тип розвитку дітей; по-друге, відсутня в Україні система спеціальної освіти для цієї категорії дітей і, по-третє, неможливість вирішити дану проблему за допомогою існуючих форм і методів роботи з аутистами.

Соціальна робота з аутичними дітьми нами визначається як особливий системний вид діяльності, який здійснюється в освітньому закладі чи в родині та спрямований на корекцію, реабілітацію та інтеграцію дітей з аутизмом в соціальне та освітнє середовище. Метою соціальної роботи в аутичними дітьми є сприяння успішному вирішенню ними власних проблем. Засоби досягнення цієї мети – вивільнення і розвиток ресурсів особистості та її соціального оточення, забезпечення необхідних соціальних змін, навчання, виховання та самовиховання особистості.

Діяльність соціального педагога/працівника спрямована на встановлення зв'язків і співпраці з спеціалістами соціальної сфери, які допомагають у методичному та практичному здійсненні колекційної, реабілітаційної та розвивальної роботи з дітьми з аутизмом. Ефективність освітньої, розвивальної, коригувальної, виховної й соціально-профілактичної діяльності залежить від узгодженості дій соціального працівника як ключової фігури з фахівцями різного профілю (соціального педагога, спеціального педагога, психолога, медичного працівника

та ін.), які входять до складу команди фахівців. Така мультидисциплінарна команда спрямовує свої зусилля на: оцінювання стану розвитку кожної дитини; розробку та реалізацію індивідуальних планів роботи з дитиною з аутизмом; планування додаткових послуг; аналіз та оцінку результатів спільної діяльності; підвищення рівня кваліфікації членів команди [6].

Соціальна робота з аутичними дітьми має базуватися на врахуванні: типології різновидів аутичних порушень, зумовлених індивідуальними особливостями інтелекту, мовлення, спілкування та відповідних проблем родин, що виховують аутичну дитину; потреб, мотивів, почуттів, реакцій, думок, намірів, пов'язаних з особливостями їхньої соціокультурної адаптації та самореалізації; особливостей психолого-педагогічної підготовки майбутніх фахівців для роботи з аутичними дітьми.

Важливо враховувати, що однією з головних умов соціальної роботи з дітьми з аутичним розладом – це прийняття дитини, з безумовним позитивним емоційним ставленням до неї. Прийняття виключає усі негативні оцінки особистості дитини та відповідні їм судження і репліки. Дитина має бути впевненою у вчительській та батьківській прихильності до неї незалежно від її успіхів та досягнень. Саме рівне, доброзичливе ставлення, позитивна оцінка особистості дитини формулюють у неї стійкий образ «Я», стабільні взаємини з близькими, що сприяють розвитку почуття надійності оточуючого світу та впевненості у ньому [8].

Подальшого дослідження потребує розробка інтерактивних технологій особистісного розвитку дітей з аутизмом.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Островська К.О. Засади комплексної психолого-педагогічної допомоги дітям з аутизмом : монографія. Львів : Тріада плюс, 2012. 520 с.
2. Плахтій М., Куралова Я. Психологічні та фізіологічні особливості розвитку дітей з розладами аутичного спектру *Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Психологічні науки*. 2017. № 2 (18). С. 152-156.
3. Рибченко Л. Психологічна та соціальна адаптація дітей з аутизмом. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2014. Вип. 26. С. 387-392.
4. Вернер Д. Реабілітація дітей-инвалідів. Москва : Филантроп. 676 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / за ред. В. Т. Бусела. Київ : Перун, 2009. 1736 с.
6. Хворова Г.М. Комплексна психолого-педагогічна технологія корекції розвитку активності дитини з аутизмом : автореф. дис...канд. пед. наук: 13.00.03. Київ, 2010. 20с.
7. Лебединский В.В., Никольская О.С., Баенская Е.Р. Эмоциональные нарушения в детском возрасте и их коррекция. Москва : Изд-во МГУ, 1990. 197 с.
8. Рассказова О.І. Розвиток соціальності учнів в умовах інклюзивної освіти : теорія і технологія : монографія. Харків : ФОП О. В. Шейніна, 2012. 468 с.

9. Скрипник Т.В. Стандарти психолого-педагогічної допомоги дітям з розладами аутичного спектра: навчально-методичний посібник. Київ : Гнозис, 2013. 60 с.

REFERENCES:

1. Ostrovska, K.O. (2012). *Zasady kompleksnoi psykholoho-pedahohichnoi dopomohy ditiam z autyzmom [Principles of comprehensive psychological and pedagogical assistance to children with autism]*. Lviv :Triada plus [in Ukrainian].
2. Plakhtii, M., Kuralova, Ya.(2017). *Psykholohichni ta fiziolohichni osoblyvosti rozvytku ditei z rozladamy autychnoho spektru [Psychological and physiological features of development of children with autism spectrum disorders]*. *Naukovyi visnyk MNU imeni V. O. Sukhomlynskoho. Psykholohichni nauky - Scientific Bulletin of VO Sukhomlinsky MNU. Psychological sciences. No 2, P.152-156* [in Ukrainian].
3. Rybchenko, L. (2014). *Psykholohichna ta sotsialna adaptatsiia ditei z autyzmom [Psychological and social adaptation of children with autism]*. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Serii 19 : Korektsiina pedahohika ta spetsialna psykholohiia - Scientific journal of NPU named after MP Drahomanov. Series 19: Correctional pedagogy and special psychology. No 26, P.387-392.* [in Ukrainian].
4. Verner, D. (1995). *Reabylytatsiia detei-ynvalydiv [Rehabilitation of disabled children]*. Moskva : Filantrop [in Russian].
5. Busel, V. T. (2009). *Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language*. Kyiv :Perun [in Ukrainian].
6. Khvorova, H. M. (2010). *Kompleksna psykholoho-pedahohichna tekhnolohiia korektsii rozvytku aktyvnosti dytyny z autyzmom [Comprehensive psychological and pedagogical technology for the correction of the activity of a child with autism]*. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
7. Lebedynskiy, V. V., Nykolskaia, O.S., Baenskaia, E.R. (1990). *Emotsionalnye narusheniya v detskom vozraste y kh korrektsiia [Emotional disorders in childhood and their correction]*. Moskva : MHU [in Russian].
8. Rasskazova, O. I. (2012). *Rozvytok sotsialnosti uchniv v umovakh inkluzyvnoi osvity : teoriia i tekhnolohiia [Development of students' sociality in the conditions of inclusive education: theory and technology]*. Kharkiv : FOP O. V. Sheinina [in Ukrainian].
9. Skrypnyk, T. V. (2013). *Standarty psykholoho-pedahohichnoi dopomohy ditiam z rozladamy autychnoho spektra [Standards of psychological and pedagogical assistance to children with autism spectrum disorders]*. Kyiv : Hnozis [in Ukrainian].